

СІЛЬСЬКІ БІБЛІОТЕКИ – СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС ДЕРЖАВИ В УМОВАХ КРИЗИ

В Україні з-поміж 60 задекларованих керівництвом держави реформ найуспішнішою на сьогодні можна вважати реформу адміністративно-територіального устрою та системи місцевого самоврядування. В рамках цієї реформи об'єднані територіальні громади (ОТГ) отримують нові повноваження та нові фінансові ресурси. До нових повноважень ОТГ можна віднести також управління закладами культури, зокрема бібліотеками, та здійснення їх фінансування. В результаті замість районних ЦБС з'являється мережа публічних бібліотек у віданні ОТГ, що фінансуються з їх бюджетів. При цьому громади самі вирішують, що робити та як оптимізувати мережу бібліотек, котрі опинилися в їхній сфері впливу, залежно від власної фінансової спроможності. Отже, питання, що буде далі з мережею сільських бібліотек в Україні, скільки з них закритися, а скільки продовжить надавати послуги членам громад, залишається відкритим.

Водночас проблема розвитку якісної бібліотечної системи є стратегічно важливою для держави, адже в постінформаційному суспільстві в умовах переходу від первинних техніко-економічних укладів (видобуток корисних копалин, металургія, машинобудування) до п'ятого і шостого техніко-економічних укладів (інформаційні мережі, нанотехнології, біотехнології) найважливішим ресурсом держави стає людський капітал. І саме бібліотеки є одним із чинників його розвитку. У цьому сенсі цікавий приклад важливої ролі бібліотечних закладів у суспільстві наведено в дайджесті, розміщеному на сайті Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету: «В штаті Флорида проведено ґрунтовне вивчення впливу публічних бібліотек на суспільство, основний акцент був зроблений на економічні аспекти проблеми, а саме – віддачу від фінансових вкладень у бібліотеки. Цікаві результати цього дослідження:

– в цілому віддача від внесків із різних джерел у публічні бібліотеки Флориди становить 6,5 доларів на 1 витрачений долар;

– кожні 6,5 тис. доларів, вкладені в бібліотеки з державних джерел, створюють одне додаткове робоче місце, а кожний долар збільшує місцевий валовий продукт на 9 доларів та підвищує заробітну плату на 13 доларів»¹.

Отже, сучасна якісна бібліотечна система має стратегічно важливе значення для держави і відіграє важливу роль в економічному розвитку країни, створенні нових робочих місць та примноженні національного багатства.

Які існують проблеми у законодавчому забезпеченні діяльності бібліотек?

1. Внесені впродовж 2015–2016 рр. зміни в законодавство, що стосуються бібліотечної справи, мають точковий характер і не відображають комплексного кінцевого бачення шляхів реформування бібліотечної системи України в умовах децентралізації влади та перерозподілу повноважень і фінансових ресурсів на користь базових одиниць місцевого самоврядування – ОТГ.

Відповідно до цих змін:

– бібліотеки здобули право залучати кошти через додаткові джерела фінансування²;

– було розширено доступ для сліпих та із порушеннями зору осіб, а також осіб з дислексією до творів, виданих у спеціальному форматі, через мережу публічних бібліотек³;

– засновано Український інститут книги, через який може здійснюватися додаткове фінансування публічних бібліотек за рахунок коштів Державного бюджету України⁴;

– визначено, що керівники державних та комунальних бібліотек, керівники ЦБС призначаються на посаду шляхом укладення з ними контракту на п'ять років за результатами конкурсу.

2. Стратегічні документи на національному та регіональному рівнях, що стосуються питань розвитку бібліотечної справи, мають декларативний характер. Щодо заходів, котрі передбачено реалізувати відповідно до стратегій та концепцій, не визначено чітко окреслених обсягів та джерел фінансування. Для порівняння, в Польщі в 2015 р. уряд

¹ Марчак Т. Ф. Бібліотечна освіта та професія за кордоном [Електронний ресурс] : (дайджест за матеріалами фахових видань) // Наукова бібліотека Хмельницького національного університету : [сайт]. URL: http://lib.khnu.km.ua/about_library/naukova_robota/2013/mar_bib.htm (дата звернення: 02.08.2016).

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Електронний ресурс] : Закон України від 24.12.2015 № 911-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/911-19/paran10#n110> (дата звернення: 02.08.2016).

³ Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією до творів, виданих у спеціальному форматі [Електронний ресурс] : Закон України від 25.12.2015 № 927-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/927-19/paran10#n10> (дата звернення: 02.08.2016).

⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи державного управління у книговидавничій сфері [Електронний ресурс] : Закон України від 20.01.2016 № 954-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/954-19/paran6#n6> (дата звернення: 02.08.2016).

затвердив довгострокову Національну програму розвитку читання на 2016–2020 рр.¹, яка передбачає фінансування з державного бюджету в розмірі 435 млн злотих (2,7 млрд грн. за курсом Нацбанку України на кінець 2015 р.), або 87 млн злотих на рік (540 млн грн.):

3. Національні та регіональні програми, що стосуються розвитку бібліотечної справи, не відзначаються високою ефективністю. Попри виділення коштів на поповнення бібліотечних фондів з державного та обласних бюджетів, загальний обсяг фондів публічних бібліотек скорочується. Громади демонструють низьку активність щодо участі в проектах співфінансування, котрі стосуються бібліотек. Наприклад, на Програму проведення обласного конкурсу мікропроектів місцевого розвитку в Львівській області в 2016 р. із 1 429 заявок було подано 14 (!) бібліотечних, з яких лише 4 – підтримано.

4. Мережа публічних бібліотек в Україні витратна і лягає важким тягарем на місцеві бюджети (районні бюджети та бюджети об'єднаних територіальних громад). Коштів, що виділяються на фінансування цих бібліотек, вистачає лише на поточні витрати і ремонтування частини приміщень, натомість рівень комп'ютеризації бібліотек залишається вкрай низьким. Станом на початок 2015 р. тільки 25% публічних бібліотек країни було комп'ютеризовано (16% – у сільській місцевості) і 21% мали доступ до Інтернету². Причому ситуація у Львівській області з комп'ютеризацією публічних бібліотек значно гірша, ніж у середньому по Україні. В цьому регіоні станом на початок 2015 р. лише 11% публічних бібліотек було комп'ютеризовано (тільки 3% – у сільській місцевості!) і 10% мали доступ до Інтернету.

До яких наслідків призведе невирішення зазначеної проблеми?

Без чіткого бачення результатів реформування бібліотечної галузі в Україні може відбутися неконтрольований процес скорочення мережі публічних бібліотек у сільській місцевості, т. зв. оптимізація, внаслідок чого значна частина мешканців громад буде позбавлена доступу до отримання бібліотечних послуг. Також різке зменшення чисельності сільських публічних бібліотек призведе до таких негативних наслідків:

1. Скорочення значної кількості бібліотечних працівників, що, у свою чергу, може викликати соціальні протести.

2. Втрати підготовлених фахових працівників.

3. Втрати приміщень бібліотек.

4. Зі стратегічної точки зору – втрати потенціалу розвитку людського капіталу в сільській місцевості, що негативно позначиться на національній економіці та обсягах створення валового регіонального продукту в найближчій перспективі.

Які шляхи вирішення проблеми?

На теоретичному рівні низка авторів, науковців та аналітиків запропонували свої підходи до розв'язання питання реформування бібліотечної системи України.

Генеральний директор видавництва «Фоліо» О. Красовицький для вирішення проблеми запропонував дорожню мапу³. На його думку, позаяк місцеві бюджети не зможуть витримати навантаження щодо утримання 16 тис. публічних бібліотек, то необхідно переглянути існуючі норми їх кількості. «Краще мати одну велику бібліотеку на громаду з 25 000 чоловік, ніж 15 ніяких», – зазначає О. Красовицький. В Україні паралельно з мережею публічних бібліотек функціонують 20 тис. шкільних, 600 книгозбірень вищих навчальних закладів та понад 1 тис. відомчих, що створює надмірне навантаження на бюджети всіх рівнів. З огляду на це видавець вважає за необхідне створити «районний чи обласний фонд підручників з мобільним переміщенням за потребою», а також пропонує запровадити єдиний електронний каталог книг у бібліотеках України та єдиний читацький електронний квиток, завдяки чому люди знатимуть, які книги є в наявності та в яких бібліотеках, які видання є в нових надходженнях, за якими цінами вони придбані та які з них мають великий попит.

Учений секретар Національної парламентської бібліотеки України Н. Розколупа висловила думку, що нинішня модель централізованої бібліотечної системи не узгоджується із законодавством України та існує лише в окремих країнах пострадянського простору. Тому, з огляду на реформи адміністративно-територіального устрою та системи місцевого самоврядування, необхідно здійснити низку кроків.

На базовому рівні в об'єднаних територіальних громадах на базі існуючих публічних бібліотек створити комунальний заклад – публічну бібліотеку громади, що матиме в населених пунктах громади відокремлені структурні підрозділи – філії.

На районному рівні районну бібліотеку передати до комунальної власності відповідної територіальної громади (закладів культури, в т. ч. бібліотек, на цьому рівні не буде).

На регіональному рівні потрібно буде забезпечити функціонування потужної регіональної наукової бібліотеки, котра, виконуючи функції центральної бібліотеки відповідного регіону, стане регіональним депозитарієм та методичним і координаційним центром для публічних бібліотек громад⁴.

Науковець Л. Голоха дійшла висновку, що «державне управління бібліотечною справою є ефективним за умови чіткого визначення ролі бібліотек у суспільстві, наявності національної стратегії їхнього

¹ Program Wieloletni Narodowy Program Rozwoju Czytelnictwa. URL: <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/uchwala-nr-180-rm-z-2015-g.-narodowy-program-rozwoju-czytelnictwa.pdf> (дата звернення: 02.08.2016).

² Бібліотечна Україна в цифрах (2013–2014 рр.): стат. зб. // Бібліотечному фахівцю : [сайт]. – Режим доступу: <http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=7460> (дата звернення: 02.08.2016).

³ Красовицький О. До питання реформ у бібліотечній галузі // Бібл. планета. 2015. № 4 (70). С. 25–27.

⁴ Розколупа Н. Перспективи трансформації мережі публічних бібліотек у процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні // Бібл. планета. 2016. № 1 (71). С. 14–16.

розвитку, загальнодержавної координації якості роботи бібліотек, гарантованого фінансування та загалом великої зацікавленості. Необхідно використати досвід США щодо створення опікунської ради бібліотеки та законодавчого визначення її повноважень, надання субсидій бібліотекам з урахуванням конкретних характеристик (кількість населення, його структура, рівень доходів, кількість учнів та студентів) певної території»¹.

Моделі реформування мережі сільських публічних бібліотек

Аналітики громадської організації «Європейський діалог» в аналітичній записці «Реформування системи сільських бібліотек України в контексті децентралізації» запропонували чотири можливі моделі реформування української бібліотечної системи в умовах реформи адміністративно-територіального устрою та системи місцевого самоврядування. Але,

незважаючи на вибір конкретної із запропонованих моделей, у будь-якому випадку реформування бібліотечної системи України має передбачати:

- якомога швидшу комп'ютеризацію публічних бібліотек і підключення до Інтернету;
- запровадження в Україні єдиного електронного каталогу бібліотечних фондів та єдиного електронного читачького квитка;
- перетворення бібліотек на культурні, інформаційні, освітні, просвітницькі центри громад, особливо в сільській місцевості.

Аналізуючи можливі моделі реформування мережі публічних бібліотек у сільській місцевості, варто пам'ятати, що на другому етапі реформи адміністративно-територіального устрою та системи місцевого самоврядування, після завершення процесу добровільного об'єднання територіальних громад, відбудеться укрупнення існуючих на сьогодні районів.

Перша модель. У районах залишається одна районна бібліотека, що фінансується з районного бюджету, а централізована мережа районних бібліотечних систем передається у відання ОТГ і фінансується за рахунок їх бюджетів. При цьому громади на свій розсуд оптимізують кількість бібліотек, дотримуючись визначених стандартів, зокрема наявності в кожній громаді принаймні однієї публічної бібліотеки.

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наближення центру прийняття рішень до безпосереднього користувача бібліотечних послуг. 2. Більш індивідуальний підхід до кожної бібліотеки. 3. У бібліотек з'явиться додатковий стимул отримувати власні доходи. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. У менш спроможній громаді може бракувати коштів на утримання наявної бібліотечної мережі. 2. Може розпочатися неконтрольований процес закриття бібліотек.

Друга модель. Районні ЦБС передаються у відання ОТГ і при цьому об'єднуються з освітянськими (шкільними) бібліотеками. Таким чином мережа публічних бібліотек зберігається, але загальна кількість бібліотечних закладів скорочується за рахунок об'єднання публічних та освітянських книгозбірень.

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення бюджетних видатків громад на утримання мережі бібліотек. 2. Збереження наявної мережі публічних бібліотек. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Частина бібліотечних фахівців може втратити роботу.

Третя модель. Районні ЦБС передаються у відання ОТГ і при цьому об'єднуються з народними домами.

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення бюджетних видатків громад на утримання мережі бібліотек. 2. Збереження наявної мережі публічних бібліотек. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Деякі працівники народних домів або бібліотечні фахівці можуть втратити роботу.

Четверта модель. Районна ЦБС залишається, але перебуває у спільній комунальній власності громад, що входять до складу району, фінансується з районного бюджету, але частково видатки на її утримання покриваються за рахунок дотацій з бюджетів ОТГ.

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Збереження існуючої мережі публічних бібліотек. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Громади фінансуватимуть бібліотеки із власного бюджету, але відійдуть на другий план в управлінні цими бібліотеками.

В умовах інтеграції України до європейського інформаційного простору ресурси і послуги бібліотек набувають статусу стратегічних, оскільки безпосе-

редньо впливають на рівень соціально-економічного розвитку та інформаційної безпеки держави.

¹ Голоха Л. Ф. Модернізація державного управління бібліотечною справою в Україні: теоретико-методологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. наук. з держ. упр. : 25.00.01. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.